

A KÖZÉPKORI LOVAGRENDEKTŐL A MODERN ÉRDEMRENDIG

A késő középkor óta a szerzetesrendek mellett világi rendek is működtek, amelyeknek elkötelezett (férfi) tagjai különböző vallási célok teljesítése és lovagi szertartások elvégzése érdekében közösséget alkottak. A szerzetesekhez hasonlóan ők is rendjük szabályai szerint éltek és engedelmességgel tartoztak előljárójuknak, aki rendszerint a terület hűbérura, egy gróf vagy herceg volt. Közösségi életet azonban csak összejöveteleik alkalmával éltek. Az egyházi rendektől eltérően – amelyek jelentős részét női közösségek alkották, s alkotják ma is – a késő középkori lovagrendek tagjai kizárólag férfiak voltak. Ezek a rendek a keresztes hadjáratok idején alakultak, s fogadalmuk a szokásosokon túl katonai hódításra, illetve a Szentföld védelmezésére is kiterjedtek. A német és a máltai lovagrendnek fontos kötelessége volt a zarándokok védelmezése, a sebesültek és betegek ápolása, amely ma is legfontosabb feladatuk.

A késő középkori világi lovagrendeket elsősorban politikai és dinasztikus célokból hozták létre. A rend tagjai a hűbérúr lojalis híveiként reprezentálták erejét és szolgálták politikai céljainak megvalósítását. A felvétel az ilyen, természetesen egy társadalmi osztály egyenrangú tagjaiból álló közösségbe nem az egyes lovagok érdemeinek elismerését jelentette, hanem ösztönzést és elkötelezettséget arra, hogy a rend tagja a jövőben a tőle telhető legteljesebb mértékben képviselje ura érdekeit. Az alapító saját elképzelése szerint választotta ki a rend szimbolikus jelét, amely önmagában semmiféle jelentést nem hordozott, csupán a renchez való tartozás külsődleges jegye volt. Az udvari rendi közösségek tekintélyük, befolyásuk és tagjaik gazdagsága következtében erős társaságokká váltak, amelyeknek tagjai közé kerülni kitüntetésnek számított.

E történelmi fejlődés állomásai jól jellemezhetőek a három legjelentősebb Habsburg-házi rend sajátosságaival. Először a középkori aranygyapjas rendet, aztán a két érdemrendet, a katonai Mária Terézia- és a civil Szent István-rendet ismertetjük.

Az aranygyapjas rend

Az aranygyapjas rend Európa egyik legrégebbi világi rendje. Jó Fülöp burgundiai herceg alapította 1429-ben (franciául: *Ordre de la Toison d'or*), majd a burgundiai örökséggel került a Habsburg-házhoz. A spanyol ág kihalása után jogilag burgundiai-osztrák rendként működött tovább. Ez nemcsak dinasztikus okokból lehetett így, hanem azért is, mert I. Lipót császár kisebbik fia, III. Károly király igényt tartott a spanyol trónra, és a spanyol örökösödési háborúban is igen eredményes volt. 1704-ben 33 rendi lovag választotta meg nagymesterének és urának.

Az aranygyapjas rendet a spanyol Bourbon-házi királyok spanyol rendként működtették tovább, anélkül, hogy a rendi levéltár, kincsek és öltözékek birtokában lettek volna. Míg az osztrák rend felvételi követelményként ragaszkodott a római katolikus valláshoz és a főnemesi ranghoz, addig a spanyolnak protestánsok és nemesi cím nélküliek is tagjai lehettek. Osztrákok viszont nem csatlakozhattak hozzá.

1712. január 8-án VI. Károly császár letette az esküt az aranygyapjas rend nagymestereként, majd 21 főnemeset – néhány olasztól és spanyoltól eltekintve javarészt osztrák, cseh és magyart – lovaggá ütött. Az osztrák vonal az elkövetkező évtizedekben tovább erősödött, emellett a rend mindvégig megtartotta nemzetközi jellegét, mivel a nemesség is internacionális volt, körülbelül a fele külföldi, az osztrákok fele pedig

főhercegi rangú. Amikor 1712-ben VI. Károly kiválasztotta a 21 lovagot, új díszruháról is gondoskodni kellett, minthogy a rendi kincstárnok által Brüsszelben őrzött ornátusok – 15 régi vörös köpeny, 10 alsóruha és 10 főveg – már kevésnek bizonyultak. A császár megbízásából és a császári ruhatárnok felügyelete alatt 86 bécsi műhímvő asszony készítette el azt a 30 új öltözetet, amelyet a lovagrend tagjai az 1712. november 30-i, Szent András-napi rendi ünnepségen öltöttek magukra először. Az ornátusokat a továbbiakban a császári ruhatárnok gondjaira bízta, és a bécsi Hofburg *Chambre de la Garderobe de l'Ordre* helyiségeiben, speciálisan erre a célra készített ládákban tárolták. A ruhatárnok segített a lovagoknak az öltözködésnél is, használat után kitisztíttatta a ruhadarabokat, és a szükséges javításokat is elvégeztette rajtuk. A régi vörös ornátusok a brüsszeli *trésorier* (kincstárnok) felügyelete alatt maradtak, csakúgy, mint a már szintén nem használatos fekete és fehér színű viseletek. 1795-ben a brüsszeli és a bécsi ruhatárat sikerült kimenteni a közeledő francia csapatok elől és Bécsbe vitetni.

VI. Károly császárt Lotharingiai Ferenc követte a rend élén az osztrák ház képviselőjeként. Az új tagoknak 12 új ornátust kellett készíteni, ezek közül két gyermeköltözet is fennmaradt, melyet 1755-ben a tízéves Károly József és a nyolcéves Péter Lipót főherceg viselt lovaggá ütésekor. Mindketten a trónörökös, József öccsei voltak, akit már a bölcsőben felvettek az aranygyapjas rendbe.

II. József király idejéből fennmaradt egy leltár a rend ruháiról, ennek alapján vehette át azokat az új ruhatárnok, Johann Pichler. A továbbiakban II. József, világnézetére jellemzően, elrendelte, hogy az ünnepélyes adományozásokat és minden egyéb rendi ünnepséget Bécsen kívül, *sans solennité* (minden formáság nélkül) rendezzenek meg. A lovaggá ütésekre ezért – egyes lovagok nem kis bosszúságára – hétköznapi öltözetben került sor, „en habit ordinaire ou de campagne”, sőt személyes jelenlét nélkül, levél útján is vettek fel tagokat. Ornátust csak a rendi ünnepségek alkalmával hordták.

Az aranygyapjas rend következő nagymestere, II. Lipót császár elődje számos rendeletét megsemmisítette, és a régi rendi ünnepeket is visszaállította.

A nagy egyházi és udvari ünnepségek alkalmából a lovagrend tagjainak egyforma, pompázatos ornátusban való megjelenése a hagyományt és divatot, a stílust és eleganciát egyedülállóan ötvöző Bécs meghatározó jellegzetességévé lett. A ma is meglévő díszöltözetek nagy részét – amelyeket 1852-ben, Ferenc József császár uralkodása idején használtak utoljára – a XIX. században a történelmi, vagyis a késő középkori viseletek mintájára újították fel. Ezután a rend ruhatárába kerültek, ma pedig a rend tulajdonaként letétbe vannak helyezve a Kunsthistorisches Museum Monturdepot¹ (udvari ruharaktár) gyűjteményében. A gallér béléseben megtalálható utolsó viselőjének neve.

Az aranygyapjas rend öltöztéke egy szélein arannyal és színes selyemmel gazdagon hímzett karmazsinvörös bársony köpenyből, egy teljesen dísztelen cseresznyepiros, ugyancsak bársony alsóruhából és a köpeny nyel egyező színű bársony *chaperon*ból (puha főveg, úgynevezett *Bundhut*, a *cornette*-tel, egy kb. 160 cm hosszú bársonyszalaggal) áll. A hímzés fő motívuma a rend jelvénye (arany, kos, acél és tűzkő) és a rendalapító fiának, Merész Károlynak a mondása: „Je l'ai emprins” (Meg mertem tenni).

A bő szabású, enyhén uszályos köpenyt a jobb vállon redőzték. A lovagok fővegét gazdagabban hímezték, mint a tisztékét, ornátusuk azonban egyforma volt. A rend tisztjei a kancellár (*chancelier*), a titkár (*greffier*), a kincstárnok (*trésorier*) és a herold, vagyis a címerüggyel foglalkozó előkelő hivatalnok (*toison d'or*).

A rend jelvényének elemei (arany, kos, acél és tűzkő) alkotják a láncot is, amelyet már a kezdetektől fogva nemcsak az ornátushoz, hanem minden más ünnepélyes-szertartásos viselethez hordtak. A legrégebből fennmaradt lánc egymáshoz csak lazán, a saját súlyuk által kapcsolódó szemekből áll. Fennmaradt egy 1500 körüli időkből származó darab, amelynek anyaga arany, helyenként fekete zománcdíszítéssel. A barokk idejéből több, drágakővel kirakott aranygyapjas lánc is fennmaradt; a rend jelvényét is nemegyszer nagy, gyémántokkal díszített ékszerként viselték. A XVI. század vége felé készült portrékon egyre gyakrabban jelenik meg a rend jelképe, az arany kosgyapjú vékony szalagon a gomblyukba fűzve. Ha piros bársonyszalagon keresztként nyakban akarták viselni, felfüggesztőnek egy arany karikát kellett készíttetni.

A XVIII–XIX. században a rend tagjai gyakran nem ornátusban, hanem a nagy udvari díszruhában festették le magukat, a nyakukban az aranygyapjas rend láncával.

*Az aranygyapjas rend
ornátusa,
XIX. század első fele.
Kunsthistorisches Museum,
Bécs, Monturdepot, Depositum
des Ordens.*

*Ornat des Orden vom Vlies,
1. Hälfte des 19. Jahrhunderts.
Kunsthistorisches Museum,
Wien, Monturdepot,
Depositum des Ordens.*

A rend főnöke a Habsburg-ház mindenkori feje volt. Ez a feladat a burgundi herceg (*Duc de Bourgogne*) címmel járt együtt. Új lovagok felvételére az évenként november 30-án Bécsben megrendezett káptalani gyűléseken került sor.

A katonai Mária Terézia-lovagrend

Gróf Leopold Joseph Daun tábornagy már 1749-ben és 1750-ben is szorgalmazta egy katonai lovagrend létrehozását. Mária Terézia azonban csak 1757-ben, a győzedelmes kolini ütközet után alapította meg a róla elnevezett katonai lovagrendet, az első osztrák érdemrendet, melyet később ennek polgári megfelelője, a magyar Szent István-rend követ.

A felvilágosult uralkodók „az ország első szolgáltató”-jának tekintették magukat, egy olyan piramis csúcsán állva, amely a haza valamennyi polgárát a társadalom hasznos tagjaként egyesíti. A katonai és a polgári rendek nemcsak jövőbeni tevékenységre kötelezték kitüntetett tagjaikat, hanem meg is jutalmazták őket szolgálataikért, melyek az állam javára és az uralkodó dicsőségére váltak. A polgári teljesítmény ily megbecsülése megfelelt a modern állameszménynek. Az a tény, hogy minden embert, függetlenül attól, nemesi szár-

*Anton Einsle (1801–1871):
I. Ferenc József tábornagyi
egyenruhában, a katonai Mária
Terézia-lovagrend szalagjával
és a négy osztrák rend csillagjának
és nagykeresztjének
kombinációjával, 1850.
Kunsthistorisches Museum,
Bécs, lt. sz.: GG.7108.*

*Anton Einsle (1801–1871):
Kaiser Franz Joseph I. in
Feldmarschalls-Uniform
mit dem Band des
Militär-Maria Theresien-Ordens
und der Kombination der Sterne
zu den Großkreuzen der vier
österreichischen Hausorden, 1850.
Kunsthistorisches Museum,
Wien, GG.7108.*

mazású vagy sem, megjutalmaztak az érdemeiért és támogatták tetteiben, jóval megelőzte a francia forradalom reformtörekvéseit.

A katonai Mária Terézia-lovagrendbe való fölvételnek tehát nem volt feltétele sem a nemesi rang, sem a római katolikus vallás, még kevésbé a nemzeti hovatartozás, annál inkább az ellenséggel szemben tanúsított vitézség és a tényleges eredményesség a harcban. A sikeres, főképp önkéntesen véghez vitt harci cselekményt követően tehát a jutalom, az apró fehér kereszt elérhető közelségbe került. A jelöltet nem az uralkodó választotta ki tetszése szerint, hanem egy testület ajánlotta beható vizsgálat után. Mivel a Mária Terézia-lovagrend csak katonatiszteket vett fel a soraiba, ezért Ausztria első hivatásos katonai rendjének is tekinthető.

Az osztrák hadseregben sok protestáns szolgált, ezért gróf Wenzel Anton Eusebius Kaunitz kancellár felvetette, hogy a rendet ne egy szent után nevezzék el. Kaunitzot egyébként a rend első kancellárjává választották. Saját rendi ornátusra nem volt szükség, hiszen a katonai uniformis viselése kötelező, ugyanakkor udvarképes is volt azóta, hogy II. József megszüntette a spanyol öltözék (spanische Manteltracht)² viselését. A katonai rangok hierarchiája a rend tagjait először kettő, később három osztályba sorolta: különbséget tettek a nagykeresztesek, a parancsnokok vagy komturkeresztesek és a lovagok vagy kiskeresztesek között, a

*Ismeretlen mester:
Mária Terézia a Szent István-rend
női ornátusában, 1764.
Kunsthistorisches Museum,
Bécs, lt. sz.: GG.6743.*

*Anonymes Gemälde: Bildnis
der Königin Maria Theresia
in einem Damenornat dess
königlich ungarischen
St. Stephans-Ordens, 1764.
Kunsthistorisches Museum,
Wien, GG.6743.*

tábornoki, a törzstiszti, illetve az egyszerű tiszti rangfokozatnak megfelelően. A rendbe való felvétel a tagoknak lovagi méltóságot és nyugdíjat jelentett.

Problémák csupán a nagymesteri méltóság körül adódtak. Nem tűnt megfelelőnek – Lotharingiai Ferenc német-római császár egyenesen kedvezőtlennek találta –, hogy ezt a posztot Mária Terézia töltsse be. Ezenkívül a császár előre látta, hogy az aranygyapjas rend összeférhetetlenségi határozatai egy újabb Habsburg-házi rend alapításakor bonyodalmakhoz fognak vezetni.

Az inkompatibilitás problémája már akkor felmerült, amikor először gondoltak egy katonai rend megalapítására. A kérdést Mária Terézia 1758-ban úgy oldotta meg, hogy a rend első két tagját, Lotharingiai Károly herceget és Leopold Joseph Daun marsallt kivételként kezelte, 1759-ben pedig kibővítette a rend alapszabályait.

A jelvény formáját több lehetséges változat vizsgálata után – amelyek közül nem egyet maga a császárnő javasolt – az alapszabály 7. cikkelye rögzítette. A rend jelvénye az immár klasszikusnak számító Tatzekreuz (mancs, kereszt) lett. Tiszta aranyból készült, fehér zománcbevonattal. A középső, kör alakú mezőben az osztrák főhercegi címer, a piros-fehér-piros csíkos pajzs volt látható, körülötte a FORTITUDINE felirattal. Az érdemrend hátoldalára az uralkodói pár zöld babérkoszorú övezte monogramját vésték: az MT és F

betűket. A nagykeresztet piros-fehér-piros vállövön a bal csipő fölött hordták, hozzá mellcsillagot viseltek. A komturkeresztet a nyakban, lovagi keresztet háromszögletű szalagon a mellen viselték.

Gyémánt nagykeresztrel a császár – legfőbb megbecsülése jeléül – összesen hatszor tüntetett ki arra érdemesnek talált személyt. Elsőként 1781-ben Loudon marsall vehette át II. Józseftől Belgrád dicsőséges bevételéért a császár által is viselt érdemrendet.

1757 és 1931 között 50 káptalani gyűlésre került sor. 4392 jelölt közül összesen 1135 tisztet tüntettek ki a katonai Mária Terézia-lovagrenddel. 46-an a nagykeresztet, 111-en a komturkeresztet, 912-en pedig a lovagkeresztet kapták meg. Több olyan tiszt is volt, aki pályafutása során mindhárom rendfokozatot kiérdemelte.

A magyar királyi Szent István-rend

Az alap gondolat, hogy minden embert, aki a haza és az uralkodó érdekében vitt véghez kimagasló tetteket vagy szerzett elévülhetetlen érdemeket, elismerésben részesítsenek, a kitüntetésnek egy merőben új fajtáját teremtette meg, a polgári érdemrendet. Az első polgári érdemrendeket anakronisztikus módon az udvari rendek mintájára lovagok alapították, és félvezető módon „rendeknek” nevezték el. Ebben a szellemben a rend alapszabálya pompázatos ornátust írt elő, védőszentről beszélt, meghatározta a rendi ünnepeket, és természetesen a rendi hierarchiát is szabályozta. A pezsgő rendi élet fenntartásához saját hivatalnokokra volt szükség.

A katonai Mária Terézia-lovagrendhez hasonlóan – figyelembe véve a hivatalnokok besorolását, illetve a nemesi rangot – ezeknél is három osztály volt. A három kategória csak Ferenc József uralkodása idején vált elégtelenné: a Ferenc József-rendet tiszti kereszttel (a komturkereszt és a lovagi kereszt között) és csillagos komturkeresztrel bővítették.

A Szent István-rendet Mária Terézia Magyarország királynőjeként alapította 1764. május 5-én abból az alkalomból, hogy fiát, József főherceget Rómában királlyá koronázták. A magyar királyság szuverén uralkodójaként Mária Terézia kívül állt a Német-Római Császárságon. Mind a védőszent kiválasztása (Magyarország szentté avatott királya), mind az érdemrend heraldikus kialakítása, valamint az ornátus szabása és színe is a magyar királyságra utalt. Valójában arról volt szó, hogy a császárné-királynő e nemzeti jellegű érdemrend megalapításával a magyar rendek – számára igen fontos – pénzügyi és politikai támogatásának elnyerését remélte.

A történelmi kor a hétéves háborút követő korántsem egyszerű időszak. A rend alapításánál Esterházy Ferenc gróf volt Mária Terézia segítségére, aki már 1760 óta egy polgári érdemrend létrehozásán fáradozott. A gróf, 1762 óta volt udvari kancellár, és ebbéli minőségében dolgozta ki a rend alapszabályait, később a rend kancellárjává nevezték ki. Neki kellett előterjesztenie a megfelelő jelölteket, és finom taktikai érzékkel meghatározni rendfokozatukat is. A Szent István-rend szálla volt a bécsi udvari körök szemében, legfőképpen a császáréban. Halála után, egy évvel a rend megalapítását követően a császárnő fia, II. József javára lemondott a nagymesteri méltóságról. A császárnőről készült figyelemreméltó festmény, amely a Szent István-rend egyenruhájában ábrázolja, ezek szerint 1764–65-ben készülhetett. Ezután kapták meg az érdemrendet az udvari körök tagjai: Colloredo herceg, birodalmi alkancellár, Joseph Wenzel, Liechtenstein hercege és Batthyány gróf nagykeresztet kapott. Az ellenkezés lassan csökkent, így a Szent István-rend nemsokára hön áhított kitüntetéssé vált nemcsak a nemesség, hanem mindenekeelőtt a magas hivatalnokok, nemzetközi kereskedők és bankárok körében, akik a soknemzetiségű monarchiában igen nagy befolyással bírtak, akár Antwerpenben, Milánóban vagy Bécsben éltek. Ez azt jelenti, hogy a Szent István-rendbe kezdettől fogva nemcsak magyar nemzetiségű személyeket vettek föl. Az érdemrend az Osztrák–Magyar Monarchia első, a birodalom felbomlásáig legmagasabb kitüntetése volt.

A rend jelvényét dinasztikus és patriotikus motívumok díszítik. A hullámosan lekerekített egyenlő szárú keresztet sötétzöld zománc borítja, keskeny arany szegéllyel, az érdemkereszt stilizált Szent István-koronán függ. Elülső oldalán a koronás hármashalmon a fehér kettős kereszt látható. A királyi cimerelemi mellett

a rendalapító nevének kezdőbetűi olvashatók: MT, körülötte pedig a jelmondat: PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM (nyilvános jutalom az érdemekért). Az érdemrend hátoldalán a rend nevének rövidítése áll babérkoszorúba fogva: STO.STRI.AP. (Sancto Stephano Regi Apostolico; Apostoli Szent István király). A nagykeresztet tartó nyaklánc szemei a stilizált magyar királyi koronát, illetve az SS (Sanctus Stephanus) és MT (Mária Terézia) monogramot ábrázolták felváltva. A láncot természetesen csak az ornátushoz hordták.

A katonai Mária Terézia-lovagrendhez hasonlóan itt is megszabták, hogyan kell viselni a jelvényt az udvari díszruhán, a katonai uniformison és a civil öltözéken stb.: a nagykeresztet válllövön, a hozzá tartozó csilaggal, a középkeresztet a nyakban, a lovagi keresztet hurokszalagon vagy háromszögletű szalagon az ruhára tűzve. Az utóbbi bíbor színű volt, sötétzöld szegélycsíkkal.

Az öltözék fő darabja a zöld bársony köpeny volt, arany tölgylomb-motívumokkal gazdagon hímzett és műhermelinnel díszített szegéllyel. A köpenyt (lásd a 99. oldalon) karmazsinvörös tafotával bélelték. A gallér a köpennyel megegyező bársonyból készült, azonos szegélydíszítéssel, a közepén arannyal és ezüsttel hímzett stilizált nagykeresztel. Az alsóruhát egy karmazsinvörös bársonyból készült váll-lepel (*Skapulier*) alkotja. Ha viselője a nagykereszt tulajdonosa volt, a skapuláré teljes felületét arannyal hímzett tölgylomb-motívumok borították. Az alacsonyabb rangúak váll-leple dísztelenebb. A kalpag is ugyanabból a zöld bársonyból készült, ugyancsak arany hímzéssel és műhermelin-szegéllyel, a homlok fölött kócsagtollal. Az egyenruhához tartozó piros selyemharisnyából és az arannyal hímzett zöld bársonycipőből egy sem maradt fenn, de korabeli festmények alapján fogalmat alkothatunk róluk.

A rend alapításakor a ruhatárát 20 nagykeresztes, 30 középkeresztes és 50 kiskeresztes ornátus alkotta. A díszöltözékeket a Szent István-rend saját ruhatárnokának gondjaira bízták, és ezzel mind a személyt, mind a helyszínt illetően elkülönítették az aranygyapjas rend ruhatárától. 1796 óta viszont a Szent István-rend ruhatárát ugyanaz a polgári származású szabó, Joseph Schuhmann gondozta, aki 1811 után az aranygyapjas rend ruhatáráért is felelt.

1809. január 8-án, a Lipót-rend megalapításának ünnepségén, továbbá 1810. március 1-jén, Mária Ludovika (Marie Louise) főhercegnő és Napóleon bécsi esküvőjén mind a négy osztrák lovagrend (az aranygyapjas, a katonai Mária Terézia-, a Ferenc József- és a Lipót-rend) képviselője, a több mint 200 lovag együttesen, ornátusban vonult fel, ezzel is hangsúlyozva és nyilvánvalóvá téve az osztrák császári udvar hatalmát és fényét.

A Szent István-rend ornátusát hivatalosan 1812-es ünnepségén viselték utoljára. A színjátéknak több mint 100 rendi egyenruhás résztvevője volt. A pompázatos darabokat csak 15 évvel később, a Lipót-rend ünnepi gyűlése alkalmából vették elő ismét, utoljára.

Az I. világháború után a rendi ruhatárak Magyarországra kerültek, öt öltözet kivételével, melyeket ma is Ausztriában őriznek.³

(Fordította: Gabos Erika)

JEGYZETEK

1. A Monturdepot a Mária Terézia által alapított udvari ruharaktár volt, amelyben a különböző díszöltözékeket, egyenruhákat és lakájlivréket őrizték. Helye a Burgban volt, ahol ma mint a Kunsthistorisches Museum ruhadíjteménye működik és gyarapodik különböző, az udvari élethez kapcsolódó öltözékekkel. (F. D. K.)
2. Lásd kötetünkben F. Dózsa Katalin cikkét a 95–104. oldalon.
3. Sajnos a királyi palotában őrizték őket, ahol a II. világháború alatt elpusztultak.

VOM MITTELALTERLICHEN RITTERORDEN ZUM MODERNEN VERDIENSTORDEN

Neben den geistlichen gab es seit dem Spätmittelalter weltliche Orden. Sie waren verpflichtende Gemeinschaften von Männern, die sich zur Erfüllung besonderer religiöser Ziele und ritterlicher Rituale zusammenschlossen. Wie die Mitglieder der Mönchsorden lebten sie nach beschworenen Statuten und hatten dem Ordensoberen, meist dem Herrn des Territoriums, also einem Grafen oder Herzog zu gehorchen. Ihr gemeinschaftliches Leben verwirklichte sich aber nur bei jenen Gelegenheiten, bei denen sie zusammenkamen. Zum Unterschied von den religiösen Orden, die ja seit ihrem Beginn in der Spätantike einen wesentlichen Anteil weiblicher Gemeinschaften kannten und kennen, waren die spätmittelalterlichen Ritterorden Männergemeinschaften. Sie waren in der Zeit der Kreuzzüge entstanden und hatten neben den üblichen Gelübden auch die militärische Eroberung bzw. Verteidigung des Heiligen Landes auf sich zu nehmen. Beim Deutschen Ritterorden und beim Johanniterorden war der Schutz der Pilger, die Pflege der Verwundeten und zuletzt die Betreuung von Kranken und Armen eine wichtige Aufgabe der Ordensritter. Sie ist heute in diesen Orden die wichtigste Aufgabe geworden.

Die spätmittelalterlichen „weltlichen“ Ritterorden wurden von den Territorialherren aus überwiegend politischen und dynastischen Gründen ins Leben gerufen. Die Mitglieder der Orden sollten durch das Gelübde gebunden als loyale Ritter um den Landesherrn versammelt, seinem Repräsentationsbedürfnis genügen und zur Durchsetzung politischer Ansprüche dienen. Die Aufnahme in eine solche, naturgemäß nur aus einer einzigen Klasse gleichrangiger Mitglieder bestehende Gemeinschaft, bedeutete also keine Auszeichnung für geleistete Verdienste, sondern sollte die einzelnen Ordensritter anspornen und verpflichten, in Zukunft den Interessen ihres Souveräns nach Möglichkeit zu dienen. Das oftmals symbolische Ordenszeichen, mitunter auch aus einer Laune des Ordensstifters gewählt und an sich bedeutungslos, war tatsächlich nur äußeres Zeichen der Mitgliedschaft. Die höflichen Ordensgemeinschaften wurden durch Ansehen, Einfluß und Reichtum ihrer Mitglieder zu mächtigen Vereinigungen, in die aufgenommen zu werden als Auszeichnung angesehen wurde. Diese Entwicklung führt im 18. Jahrhundert zur Gründung der militärischen und zivilen Verdienstorden.

Die Stufen dieser historischen Entwicklung sind durch die Existenz und Eigenart der drei bedeutendsten Habsburgischen Hausorden sehr gut zu charakterisieren. Wenden wir uns zunächst dem mittelalterlichen Ritterorden vom Goldenen Vlies zu, dann den beiden Verdienstorden, dem militärischen Maria Theresien Orden und dem zivilen St. Stephans-Orden.

Der Orden vom Goldenen Vlies

Eine der ältesten weltlichen Ordensgemeinschaften Europas ist der von Herzog Philipp dem Guten von Burgund im Jahre 1429 gegründete Orden vom Goldenen Vlies (frz. „Ordre de la Toison d'or“, daher kurz Toisonorden genannt). Mit dem burgundischen Erbe kam er als Hausorden an die Habsburger und wurde nach dem Aussterben der spanischen Hauptlinie als burgundisch-österreichischer Orden rechtmäßig weitergeführt. Dies war nicht nur dynastisch gerechtfertigt, sondern auch deshalb, weil der jüngere Sohn des